

MARGONAUTÁK

Írások Margócsy István 60. születésnapjára

Szerkesztők

Csörsz Rumen István, Hegedüs Béla, Vaderna Gábor (I. rész)

Ambrus Judit, Bárány Tibor (II. rész)

Munkatárs: Teslár Ákos (II. rész)

rec.iti

Budapest • 2009

[<http://rec.iti.mta.hu/rec.iti>]

RADNÓTI SÁNDOR

„Ha elfelejtkezik is rólam halálom” Személyes vázlat a *János vitéz*ről

Margócsy István könyvébe valami neki szólót vagy tőle eredeztethetőt akarnék írni, s ez nem is volna nehéz, hiszen irodalomtudósként és irodalombírálként is folyamatosan hat rám. De a kurtára mért idő megakadályozza, hogy ez a jámbor szándék a bűvárlat formáját öltse. A fenti alcím tehát azt jelenti, hogy Margócsy tiszteletére és a magam örömeire újraolvasom Petőfi népmeséjét – anélkül, hogy *lege artis* széleskörűen tájékozódnék a szakirodalomban. Mindenesetre szem előtt tartottam Margócsy egy évtizeddel ezelőtt megjelent Petőfi-esszéjét, amely két alapvető ponton provokálta a közfelfogást. A romantikust realizálta és a realistát romantizálta – azaz szembe fordult Petőfi személyének romantikus és művének realista felfogásával.

*

A *János vitéz*zel Petőfi-rajongó nagyanyám ismertetett meg. Tőle származik első Petőfi-összesem: nagy, fehér, puha fedelű kötetre emlékszem, kidomborodó emblémával a címlapon. A puha fedél idővel elrongyolódott, s ez lett az első könyv, amit magam köttem be (pirosas kemény fedelet kapott), s most bosszúsan keresem hiába Petőfi-köteteim között. De aztán eszembe jut: fiam könyvei között kell lennie; neki adtam, amikor több mint egy évtizeddel ezelőtt esténként fölolvastam neki.

Persze más gyermekként hallgatni, gyermeknek fölolvasni, egyetemi stúdiumként olvasni (ha kellett olvasni a diligenter frekventált egyetemen, amire, őszintén szólva, nem emlékszem), mint ez az új, mostani kritikai olvasat. De a kritikai olvasás is újraolvasás, amely föltárja egyrészt a korai olvasmányok rendkívüli bevésettségét (magyarán az ismerős sorok, fordulatok garmadáját), másrészt ennek összefüggését az olvasó nyelvével, egész kultúrájával.

*

A *János vitéz* egyáltalában nem mesének indul, sőt, valójában csak azután válik azzá, hogy Kukoricza Jancsiból János vitéz lesz. Idill, majd megzavart idill az első énekek tárgya, s az elcsapatásban, amely útnak indítja a főhőst, nem is vétlen ő. „Kukoricza Jancsi, juhászbojtár, szerelmes a szép Iluskába. A szerelmeskedő párra rárohan a leány gonosz mostohája, és Jancsi csak most veszi észre, hogy a szerelmeskedés alatt vigyázat nélküli nyája elszéledt, és abból több darab elveszett. E miatt elkergeti őt gazdája. . .” (A szüzsét most is, s ezután is, Henszlmann Imre kivételesen intelligens

egykorú összefoglalójából idézem, *A népmese Magyarországon* című remek tanulmányából, amely a *Szépirodalmi Szemlé*ben jelent meg folytatásokban, 1847-ben.) Bizony, a „karcsú termet”, a „gömbölyű kebel”, a „két szép térdecske” nemcsak csókváltásra, hanem szerelmeskedésre, sőt, nyilván bizonyíthatatlan intuícióm szerint szeretkezésre ingerel – déltől késő délutánig tartó együttlétre. Hogy nem szűzies-gyermeki, hanem érettebb szerelemről van szó, azt Kukoricza Jancsinak a gonosz mostohához intézett ríposztjából is vélelmezhetjük: „»S kend ne akadjon fönn azon, mit más csinál, / Hisz kend sem volt jobb a deákné vásznánál.«” Jancsi természetéből nem hiányzik az erőszakosság, s fizikai természetéből a nagy erő. A mostohát azzal fenyegeti, hogy felgyújtja a házat, bujdosása első állomásán a zsványtanyával ezt meg is teszi, megölte lakóit, s továbbra is öldökölni akar. De gazdája – és kellelten mostohaapja – elől elfut, mert belátja, hogy az „méltán haragszik”. (A komplikált helyzetet a Bakonyi–Heltai-féle *János vitéz*-daljáték úgy egyenesíti ki, hogy Jancsi nyája intrika következtében téved a tilosba.)

Az idő különlegesen konkrét pontossága az, ami az első hat éneknek (a zsványkalanddal vagy legkésőbb a huszárokkal való találkozással bezárólag) a mesével ellentétben epikai plaszticitást ad. Minden ének egy-egy időmeghatározással indul. „Tüzesen süt le a nyári nap sugára”; „Az idő a közben haladott sietve, / A patak habjain piroslott az este”; „A nap akkor már a földet érintette / Mikor Jancsi a nyájt félig összeszedte”; „Mikorra a patak vize tükörré lett, / Melybe ezer csillag ragyogása nézett”; „Mikor a nap fölkelt, s a holdat elküldte”. Ez utóbbiban, a viharról szóló énekben az ötödik strófa első sora: „Mikor a nap elért az ég tetejére”. Majd a hatodik kezdete: „Az idő járása éjfél lehetett már”. A történetet és a bujdosás távolságát is eddig az idő mérte. Pontosan tudjuk, hogy a zsványok tanyája egynapi járóföldre van a falutól. A térrel való mérés, a mesei távolság kialakulása a hetedik énekkel kezdődik: „Jancsi már hetedhét országon túl jára”. Ez az első hat ének teremti meg a főhős plasztikus karakterét is (a tizennegyedikkel együtt, mely jellegzetes epikus hátravetéssel utólag világítja meg történetét), s ez reflexív viszonyba kerül a szükségképp mindig kétdimenziós mesehős kibontakozásával.

A huszonkettedik életévét még nem betöltött szerzőnél csak két-három esztendővel fiatalabb főhősnek jellegzetes tulajdonsága a hatalmas szerelem, az Iluskán kívül majd minden más vonatkozásban halálközeli egykedvűség, az igazságérzet, valamilyen odüsszeuszi ravaszság, a kíméletlenség és a melankolikus tanácstalanság. Talán az utóbbiak szorulnak némi kommentárra, s az erőszakosságról szólva ebbe bele is kezdtem már. „[M]ikor a vándorló Jancsi zsványtanyára jut, hol kénytelen magát úgy tettetni, mintha a bandába beállni akarna, de mihelyest elalszanak, a tanyát felgyújtja, s odább megy. . .” Az őt szívesen látó betyárokon való igazságtételt brutális elégtétel színezi („Élete gyertyáját soknak eloltátok, / Küldök én örökös éjszakát reátok”), s az talán már visszaháramol a hősről a szerzőre is, ahogy továbblép a hatodik ének

lidérces zárлата után („A föltámadó nap legelső sugára / Lesütött a háznak füstölgő romjára, / Pusztult ablakán át benézett a házba, / Ott a haramjáknak csontvázait látta.”) a hetedik ének elején: „Jancsi már hetedhét országon túl jára, / Nem is igen gondolt a zsványtanyára”.

Az ifjú hős bizonyára először ölt, s mindjárt egy tucat embert, de ez, úgy látszik, nem rezzenti meg. Fondorlattal részegíti le az útonállókat, kíméletlenül pusztítja el őket, s igazságérzetének megfontolása, hogy nem nyúl a kincshez, amelyhez vér tapad. De másmilyen céltudatosság nem jellemzi: kétségbeesett, mélabús, tanácstalan. A kalandot s – meglehet – a halált keresi. Teljesen őszintén mondja a rablóknak: „Akinek életét van miért féltetni, / Ha e tájt kerüli, nagyon bölcsen teszi. / Nekem nem kedves az élet, hát közétek, / Bárkik vagytok, egész bátorsággal lépek.”

A huszárok közé is ez vezet. „Mert ha én nem ölök, engem öl meg a bú – / Nagyon kívánt dolog nekem a háború”. Mégis számárról lóra kerülni, ha csak közlegénynek is, aki azonban bármikor kitüntetheti magát: rendkívüli szociális emelkedés, amely – a történet elejétől és végétől eltekintve egyszeri kivételességgel – boldoggá teszi. Még eleven volt futaki gróf Hadik András huszártábornok emléke, aki kisnemesi sorból emelkedett a legmagasabbra, s Berlin 1757. évi megsarcolásával végrehajtotta a világtörténelem legnevezetesebb huszárcsínyjét. Hasonló portya ezeké a huszároké, akik a törököktől sanyargatott francia királyt mennek megsegíteni.

Am nyilvánvaló regiszterváltás következik be a szövegben. Még nem mese ez, de már nem epikus – szociális és individuális karaktert, körülményeket festő – történet. A szárazföldi huszár-argonauták útjának három éneke a mű legkönnyedebb, leghumorisztikusabb része. Kerényi Ferenc monográfiájában azt olvasom: csak sejtethető, de nem bizonyítható, hogy Petőfi ismerte volna Garay János egy évvel korábban keletkezett *Obsitos*-át. Mégis nyilvánvaló, hogy a háryádák, a müncheni háryádák, az obsitosiadalom darabjai és az obsitos-nagyotmondás tapasztalatai, az utazási irodalom fantazmagóriái e rész rokonai és forrásai, vegyítve a költő zabolátlan, jókedvű ötleteivel, mindeneke előtt bolondos geográfiájával, miszerint Tatarország után érik el Taljánországot (az örökös tél birodalmát), majd Lengyelországon és végül Indián vág-
nak át, hogy végre megérkezzenek a vele határos Franciaországba. A határ azonban igen fáradságos, mert égis nyúló hegyeken kell átkelni; minél magasabbra érnek, annál nagyobb a forróság, viszont a harapni való légből táplálkoznak és a felhőket facsarva oltják szomjukat. A lovak meg-megbotlanak a csillagokban.

Itt tér vissza Jancsi majd száz sor után szíve bánatára, megelőlegezve egy fontos későbbi epizódot: „»Azt mondják, ahányszor egy csillag leszalad, / A földön egy ember élete megszakad. // Ezer a szerencséd, te gonosz mostoha, / Hogy nem tudom melyik kinek a csillaga; / Nem kínzanád tovább az én galambomat – / Mert lehajítanám mostan csillagodat.«”

A franciaországi epizód mesei és mondai motívumok, illetve katonatörténetek szabad kevercse, melybe belejátszik a költői reváns is a magyarországi törökvilágért. „A magyar huszár a törököt, sőt Jancsink a török vezért levágván, és fiát üldözőbe vevén, megszabadítja az általa elrabolt francia királyleányt. Igérete szerint az apa neki, mint szabadítónak, akarja adni leányát, de ő vonakszik elfogadni, s elbeszélvén életét és szerelmét a szép Iluskához, a király hőnököt sok kincessel megajándékozva, hajóra ülteti, s régi szeretőjéhez küldi. . .”

A mesének ez a paradoxona, hogy a legkisebb (legárvább, legnincstelenebb) fiú *nem* tart igényt a királylányra (noha „Jancsi ereiben nem folyt víz vér helyett, / Szívében hatalmas tusa keletkezett”), teremti meg a lehetőséget a tizennegyedik ének „hosszú históriájára”, mely egy novella gazdagságával tárja föl Jancsi és Iluska keletkezéstörténetét. A falu (az ország, a haza) árvái ők. Jancsi kitett és talált gyermek – amiképpen az lesz majd *Az apostol* hőse is –, innen neve („Kukorica között találtak engemet, / Úgy ruházták rám a Kukoricza nevet”). Egy jólelkű asszony magához veszi, férjét gazdasági argumentummal győzve meg („Ha felcsuporodik a kis istenadta, / Nem kell kednek bérest, juhászt fogadnia”) – de hamarosan elhal. A gazda nem jó szemmel nézi, üti-veri a gyermeket. Iluska pedig egészen árva, akit gonosz mostohája sanyargat. Gyermekszerelem bontakozik ki kettejük között, de reményük, hogy összekerülhetnek, Jancsi édes mostohájával sírba száll. Mégis kitartanak egymás mellett. Így nyer magyarázatot búcsújuk különös céltalansága: „Nem mondtam én neki, az én Iluskámnak, / Hogy ne adja szívét soha senki másnak, / Ő sem mondta nekem, hogy hűséges legyek – / Tudtuk, hogy hűségünk úgysem szegjük mi meg. // Azért szép királylány ne tarts reám számot; / Mert ha nem bírhatom kedves Iluskámat: / Nem is fogok bírni senkit e világon, / Ha elfelejtkezik is rólam halálom.”

A halálközelség, Jancsi merészségének s minden tevés-vevésének e desperádó-eleme a faluból való kiűzetés után elválaszthatatlan társként szegődik mellé, s a hűség mellett ez életének ikercsillaga. Ezért jó értelmezés a Margócsy, aki arra mutat rá említett esszéjében – kétszer is –, hogy a hős odüsszeiája a szabad halálhoz, az öngyilkossághoz vezet (sajnos, a magyar nyelv nem tud különbséget tenni *Freitod* és *Selbstmord* között), s a megváltást halálra szántsága váltja ki.

Ám most még csak a történet közepén járunk, ahol bekövetkezik Jancsi metamorfózisa. Leválik genealógia nélküli nevéől, és saját érdeme jutalmaként a francia királytól a János vitéz nevet nyeri. Ez az új név nyitja meg számára a varázs- és tündérmese világát. „Jancsi, a természetes közösség »természetes« gyermeke – aki annyira önmagára hagyatkozhat csupán, hogy még a családi, genetikus kötöttségektől is meg van fosztva –, szenvedélyes individualitásának nagyszabású kinyilvánítása során egyénített gesztussal sérti meg a falu, a nép, a természetes közösség szabályrendszerét, s romantikusan számkivetett bujdosást kell, hogy magára vegyen, hogy aztán a *választott* individuális sors végigjárása után a legszélsőségesebb szubjektív döntés, azaz

az öngyilkosság elhatározó gesztusának jutalmaképpen részesüljön a természet *fölötti* világ által kínált tündérországi boldogságban” – írja Margócsy István. Kitűnő leírását – szerintem – annyiban kell módosítani, hogy Kukoricza Jancsinak van individuális sorsa, János vitéznek viszont csak akkor és annyiban, amikor időről időre visszaváltozik Kukoricza Jancsivá, amikor a mű egységének szellemében korábbi önmagára reflektálunk.

Hiszen nem választott individuális sors, hanem csoda, ami megmenti a tengeri viharban. „Hej bíz a haláltól ő sem volt már messze, / De mentő kezét az ég kiterjesztette, / S csodálatos módon szabadította meg, / Hogy koporsója a habok ne legyenek. // Ragadta őt a víz magasra, magasra, / Hogy tetejét érte már a felhő rojtja; / Ekkor János vitéz nagy hirtelenséggel / Megkapta a felhőt mind a két kezével. // Belekapaszkodott, el sem szalasztotta, / S nagy erőlködéssel addig függött rajta, / Míg nem a felhő a tengerparthoz ére, / Itten rálépett egy szikla tetejére.” Ezzel a nagyhirtelen mozdulattal libben át a mű is a varázsmesébe, amelynek szükségszerű – nem mondom, hogy ára – következménye a hős individualitásának lefoszlása, s a történettel együtt síkszerűvé, ornamentálissá válása.

A Franciaországba vezető út csodás, mesészerű elemei még csak a történet díszei. A csillagokba botló paripák pompásan ékesítik, de nem lendítik előre a történetet. Ezért is lebeghetnek a tódítás, a nagyotmondás bűvkörében. De az óriások, a boszorkányok, az óperenciás tenger, Tündérország őrei (három szilaj medve, három oroszlán s egy sárkánykígyó) mind közvetlenül létező entitások, úgy vannak és úgy igazak, ahogy vannak. Az ő beavatkozásuk, legyőzésük, segítségük, csodatételük lendíti előre a történetet, amely immár – mese.

A regisztráltatás ugyanakkor nem végleges. A mesefigurák előbbi listájából szándékosan hagytam el a griffet, akinek fészket János vitéz azon a sziklán találja, amelyre leereszkedett. Az ő huszáros meglovagolása („Odalopózkodott a fészekhez lassan, / És a grifmadárra hirtelen rápattan, / Oldalába vágja hegyes sarkantyúját, / S furcsa paripája hegyen-völgyön túlszállt”) még őrzi a mű obsitósrétegét. Ugyanakkor a repülésnek a mese-sémához képest paradox iránya, hogy a hőst nem új kalandhoz segíti, hanem falujába szállítja vissza, mintegy előkészíti még ugyanabban az énekben (a tizenhatodikban, majd a rákövetkező kettőben) János vitéz ideiglenes visszaváltozását Jancsivá, most már katonaviselt fiatalemberhez illően Jancsi bácsivá a fölcseperedett szomszéd kislány szemében, aki elárulja, hogy Iluska halott. Jancsi gyászának mélysége van, merőben individuális, válasza rá viszont újból a céltalan, tanácstalan vándorlás. „Vándorlok, vándorlok, a világ végeig, / Míg kívánt halálom napja megérkezik.” De ezúttal a mese világában.

Jancsi-János tehát kétszer indul útnak falujából, két különböző világba, két (vagy három) különböző stílári regisztratiba. Ennek alapján nem tartom abszurdnak azt a régi hagyományt, amelyet Kerényi cáfol, hogy „egy népies verses novella készült volna

el december elejére [1844-ben] (I–VII. fejezet), majd ezt írta volna tovább Petőfi a ma ismert terjedelmre”. Filológiai helytállósága nem foglalkoztat, hiszen az igazi kérdés az, hogy a nyilvánvalóan különböző regiszterek fantasztikus eklektikáját miképpen tudta a költő homogenizálni. Ebben rejlik ugyanis a *János vitéz* zsenialitása.

Hadd mutassak erre egy döbbenetes és bámulatos példát. Midőn János vitéz másodszor is útnak indul a mese-kalandok felé, az individuális bánat a történet tehertételévé válik. A mesehős kétdimenzionalitása ezt a mélységet nem viseli el. Petőfi tehát szinte kiszivattyúzza hőséből a tizenkilencedik ének elején: „János vitéznek volt utjában két társa: / Egyik a búbánat, amely szívét rágta, / Másik a kardja volt, bedugva hüvelybe, / Ezt a török vértől rozsdá emésztette. // Bizonytalan úton ezekkel vándorolt, / Már sokszor telt s fogyott a változékony hold, / S váltott a téli föld szép tavaszi ruhát, / Mikor így szólítja meg szíve bánatát: // »Mikor unod meg már örökös munkádat, / Te a kinezásban telhetetlen bánat! / Ha nem tudsz megölni, ne gyötörj hiába; / Eredj máshova, tán akadsz jobb tanyára. // Látom, nem te vagy az, ki nekem halált hoz, / Látom, a halálért kell fordulnom máshoz. / Máshoz fordulok hát; ti viszontagságok! / Ohajtott halálom tán ti meghozzátok.« // Ezeket gondolta, s elhagyta bánatát, / Ez szívéhez vissza most már csak néha szállt, / Hanem ismét eltűnt; (mert be volt az zárva, / S csak egy könnycseppet tett szeme pillájára.) // Utóbb a könnyel is végképp számot vetett, / Csupán magát vitte a megunt életet. . .”

Tegyük ehhez a példához hozzá az ellenpéldát, a huszonkettedik éneket, amely kétségtelenül a népeleti-szociális-individuális, az „obsitos” és a mese-regiszter mellett egy negyediket nyit meg, a kísértethistóriáét. Ezért bírálták is a költőt, amíg kultusza támadhatatlanná nem tette. De vajon valóban úgy van-e, hogy a „hálásnak a temetőn semmi összeköttetése az egésszel”, ahogy Henszlmann írta? Ez az ének azzal kezdődik, hogy „Vándorolgotott az én János vitézem, / Meggyógyult már szíve a bútól egészen. . .”. Ám éppen a radikális eklektika jegyében ez sem tartható fenn, mert a végső apoteózisban minden regiszternek össze kell olvadnia. A halálvágy, halálközelség mindaddig nem oldódhat fel a mese örökidejében és örökterében. A bánat eltűnhet, de ki még nem gyógyulhat belőle a tervszerűtlen kalandozó. Ezért kell egy konkrét helyen, egy temetőben, ahová János a sötétben tévedt, az éjféli órán álmában meglepnie őt a síri világból feljövő kísértetek általi elragadtatás veszedelmének, amitől nem saját ereje vagy fortély, hanem a kakasszó menti meg. Mintegy az álom pszichoanalitikus terében folytatódik az, amit a tudat elfojtott. Az éber állapot fizikailag vetíti vissza a kísértetieset, az *unheimlichet*. „János is felébredt a kakas szavára, / Testét a hidegtől borzadás átjárta; / Csipős szél lengette a síri füveket, / Lábba szedte magát, s utra kerekedett.”

A *János vitéz* világait némiképp másképp is lehet ábrázolni. Eszerint volna a kisvilág, a nagyvilág és a mesevilág. S mivel sok szempontból a kisvilág áll a centrumban (a hős nézőpontja, a szerző ideologikus beállítottsága miatt), ezzel magyarázható a

nagyvilág meseszerű, tudatosan naiv és tudatosan torzító stilizálása. Illyés szellemesen mondta, hogy „[n]emcsak a betyárok alföldiek benne, hanem a francia király is, a tengerek, a hegyek, a csillagok is”. Mint ahogy a következő is pompás megfigyelése (pontosabban jelképes állítása): „[e]lső eset, hogy műköltészetben az óriások rojtos gatyát viselnek”. A mesevilág is evidens összeköttetésben van a kisvilág képzetével, a „fonóval”, ahol meséket mondanak és hallgatnak. Petőfi radikális eklektikája ezen belül is összevegyíti a mesetípusok és motívumok tucatját, sőt, egy helyen – mint Henszlmann éles elméjűen, bár rosszállólag meg is jegyzi – túl is lép a népmese ideálján.

A boszorkányokról szóló huszonegyedik ének – mert erről van szó – mostani olvasatomban az egyik legkedvesebb helyemmé vált. Csodálatos filozofikus mese ez a felvilágosodásról, anélkül hogy bárhol is kizökkenne az egységes atmoszférából, a homogenizált történetvezetésből, s egy, a maga nemében ugyancsak csodálatos regiszterváltásból. Jánost – miután az óriások királyát agyonütötte – a megszeppent behemótok királlyá választják, ellenfélből segítőkkel válnak, s varázseszközt adományoznak neki. „Hősünk elfogadja a királyságot, de tovább menni szándékozván, helyettest választat az óriásokkal, és magával csak sípot visz, minek hallatára jobbágyai segítségére jönni tartoznak. Így jut ő most a sötétség országába, hol a boszorkányok országgyűlését meglepi, s tagjait, sípja megfuvására oda jött óriásaival agyon vereti; minden boszorkány halálával az mind inkább kiderül, s világosságát akkor kapja meg, midőn Iluska mostohája egy óriás által falujába vitetvén, senkitől sem szánva, meghal.” Pontosabban, és még nagyszerűbben, az egyik óriás „. . . a banyát elkapta, / És a levegőbe magasra hajtotta. // Így találták meg az utolsó boszorkányt / Halva, János vitéz faluja határán; / S minthogy minden ember gyűlölte, utálta, / Mégcsak a varju sem károgotta utána.” Ezzel a hajítással hatol át a banya a mese- és a kisvilág határán, és válik felismerhetővé teteme akként, ahogyan a falujában ismerték. Továbbá a történetből kitetszik János odüsszeuszi leleményessége. Mielőtt az óriásokat hívná, kitapogatja a boszorkány-nép seprőparkját. „Fölnyalábolta és messzire elhordá, / Hogy a boszorkányok ne akadjanak rá.”

De a lényeg persze a sötétség birodalmának ki- és fölvilágosodása. Nem méltatlan ez az ének *A varázsfuvola* – vagy ahogy talán Petőfi magyarul találkozhatott vele: *A boszorkánysíp, A varázssíp* – végéhez. (Igaz, Petőfi aligha ismerhette magát az operát, föltéve ha Jókai igazat mondott *A tengerszemű hölgyben*: „Sohasem volt rábírható, hogy egy operát meghallgasson”). Mindenesetre az Éj királynőjének lázadó kompániája ezt énekli: „Zerschmettert, zernichtet ist unsere Macht, / Wir alle gestürzet in ewige Nacht” (Csokonai körének fordításában: „Öszverontatott, semmivé tétett a mi hatalmunk. / Mi mindnyájan az örökkévaló setét éjszakába vettetünk”), Sarastro pedig ezt: „Die Strahlen der Sonne vertreiben die Nacht, / Zernichten der

Heuchler erschlichene Macht!“ („A nap sugárai elúzik az éjszakát, / Semmivé teszik a hízelkedők [→ képmutatók] alattomban nyert hatalmakat”).

Tündérország nem a világosság birodalma, hanem nem szűnő, nem változó, kápráztató rózsaszín fényben játszik. „Tündérországban csak híre sincs a télnek, / Ott örökös tavasz pompájában élnek; / S nincsen ott nap kelte, nap lenyugovása, / Örökös hajnalnak játszik pirossága.” János vitéz céltalan kalandozásaiban – átkelvén óriás jobbágya vállán az óperenciás-tengeren, legyőzvé a fenevad örök utolsó akadályait – mintegy véletlenül kerül oda. Ez talán a legfőbb különbség közte és Árgirus között, kinek hatását hagyományosan is föltételezték, Kardos Tibor pedig Árgirus-monográfiájában szisztematikusan bizonyította. János vitéz nem keresi a szerelmét, mint Orpheus vagy Árgirus, hanem gyászolja, illetve hiányában élete értelmetlenné válik. Élete üres tévelygés – kalandjai nem célirányos próbatételek, akadályok elhárításai, hanem öncélúak. „Hát odaért János, ekkép elmélkedék: / »A külsejét látom, megnézem belsejét«”. János vitéznek nincs útja, legföljebb Tündérországgal véget ér az út, amelyen taláalomra jár. Merthogy az a világ vége. „De már így átmegegyek, akárhová jutok”. E sztoikus-flegmatikus magatartás átterjed magának az elbeszélésnek a duktusára is: „Hát Jánost mi érte, szerencse vagy ínség / Majd meghalljuk azt is, várjunk csak kicsinyiség.” De mögötte mindig a viszontagságok céltalansága áll. Fölvethető, hogy a konkrét célok nélküli viszontagságokban János a sorsát keresi. Lehet – de mindenestre nem tanulja a sorsát, hanem az csoda formájában lepi meg. S mindaddig a népi mesehős mögött mindig fölsejlik a század melankolikus gyermeke.

Tündérország a szerelem utópiája. „Benne tündérfiak és tündérleányok / Halált nem ismerve élnek boldogságnak; / Nem szükséges nekik sem étel, sem ital, / Élnek a szerelem édes csókjaival. . . // Van a tündéreknek virágnyszolyája, / Örömtől ittasan heverésznek rája; / Illatterhes szellők lanya fuvallatja / Őket a nyoszolyán álomba ringatja. // És amely világot álmaikban látnak, / Tündérország még csak árnya e világnak, / Ha a földi ember először lányt ölel, / Ennek az álomnak gyönyöre tölti el.” A biedermeier szuperidill (a huszonhatodik ének) elgondolkodtató befejezése ez: eszerint maga Tündérország is csak árnyképe ama *promesse du bonheur*nek, amelyet az első szeretkezés kínál a földi létben, s amelyet talán a történet kezdetén élt át Iluska és Jansci. Tündérországnak ez az árnykép-jellegű, túlvilági stilizációja – ez az újabb és utolsó regiszterváltás – messze esik attól a vaskos, immanens önazonosságtól, amely Óriásországot, szűrnek is beillő faleveleit, ökröknek elkelő szunyogjait, az óriások kőlakomáját, a boszorkányok üstjében fővő „békát, patkány-fejet, / Akasztófa tövén nőtt füvet, virágot, / Macskafarkat, kígyót, emberkoponyákat” jellemzi.

Ételre-italra mindeddig a költemény minden rétegében szükség volt. Jansci bujdosásának első napján a pusztában, az indiai–francia határ magas hegyei közt, a francia király várában a győzelem után, az óriások asztalánál. Tündérország túlvilágában szűnik meg ez a testi szükséglet. Azért fejeződik be itt a történet (s azért olyan

mélyen hiteltelen a daljáték Petőfi hazafiságát felülíró korrektívuma, hogy Jancsi és Iluska – a Jancsi bizalmasaként beleszótt bariton, Bagó furulyaszavára – a honvágytól hajtva mégiscsak hazaindul), mert Tündérország egyként túlvilága a kisvilágnak, a nagyvilágnak és a mesevilágnak.

Magányosan tévelyegve ebben a világban a bánatnak és kétségbeesésnek vissza kell térnie. „Amint János vitéz mindent megszemléle, / S végtére álmából mintegy föleszméle: / Kétségbeesés szállt szívének tájára, / Mert eszébe jutott kedves Iluskája. // »Itt hát, hol országa van a szerelemnek, / Az életen által én egyedül menjek? / Amerre tekintek, azt mutassa minden, / Hogy boldogság csak az én szivemben nincsen?» Útja végére érve elszánja magát a halálra. Előbb az Iluska sírjáról hozott rózsát veti a Tündérország közepén álló tóba, hogy aztán ő is kövesse.

Már csak húsz sor van hátra az ezernégyszáznyolcvanból. Ez alatt kell Iluskának föltámadnia, János vitéznek halálra szántból boldog emberré válnia, s az úgy látszik királyválasztó szerelmi köztársaságban Iluskának a tündérlányok, Jánosnak a tündérfiak által királynővé és királlyá megválasztatnia. „A tündérnemzetség gyönyörű körében / S kedves Iluskája szerető ölében / Mai napig János vitéz őkegyelme / Szép Tündérországnak boldog fejedelme.”

A megállított időben megjelenhet a boldogság, s megszűnhet a halál.